

Д. І. Ларінаспірант кафедри загальної психології,
член Ради молодих вчених факультету психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ВИНИКНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Виникнення психологічної служби в Україні має історичні передумови, які безпосередньо пов'язані з періодом «відкритої психологічної кризи». Автор здійснює спробу за допомогою історико-критичного аналізу розкрити основні рушійні сили розвитку ідей психологів, що лягли в основу створення психологічної служби. Автором здійснено аналіз сучасного стану діяльності психологічної служби за роки незалежності України.

Ключові слова: історико-критичний аналіз, розвиток, передумови, рушійні сили, психологічна служба.

Постановка проблеми. Наукова проблема передумов виникнення психологічної служби в Україні зумовлена тим, що в психологічних дослідженнях відсутній історико-психологічний аналіз дослідження, що в свою чергу ускладнює розуміння ефективності діяльності психологічної служби поза контекстом освітнього середовища.

Розвиток психологічних шкіл періоду «відкритої психологічної кризи» зміг надати поштовх у створенні психологічної служби як відповідь на запити практичної психології.

В Україні в XIX – на початку XX століття існував ряд наукових центрів (Київ, Львів, Одеса та ін.), в яких розвивалась психологічна думка. Одним із таких центрів був і Харків, де склалась оригінальна психологічна школа, в межах якої була розпочата ціла низка фундаментальних досліджень, що пізніше визначили розвиток вітчизняної психології [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. у статті ми посилаємось на дослідження публікацій сучасних психологів-науковців, таких як І. В. Данилюк «Історія психології в Україні: західні регіони» [6], А. В. Запорожець «Вибрані психологічні праці» [8], Г. С. Костюк [9], С. Д. Максименко «Проблеми сучасної психології» [12], Панок В. Г., зокрема його праці з розвитку практичної психології в Україні, О. О. Потебня та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є спроба здійснення аналізу передумов виникнення психологічної служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. На початку XIX століття Харків став університетським центром, осередком гуманітарної і природничо-наукової думки. Це обумовило і можливості розвитку психології у цих двох напрямках. Вершиною досягнень XIX та початку XX століття були психолінгвістична школа видатного вітчизняного вченого

О. О. Потебні та Харківська школа психології творчості [13].

У 20-х роках XX століття, коли Харків був столицею України і мав сприятливі умови для розвитку наукових досліджень, тут розвивались майже всі основні напрямки психології періоду «відкритої психологічної кризи»: рефлексологія, педологія, психотехніка, психотерапія, психоаналіз. Нарешті, в 30-х роках постає Харківська психологічна школа, яка зробила значний внесок у розвиток одного з головних напрямків радянської психології – теорії діяльності, що зайняла своє місце в сучасній світовій психології та успішно впровадилась в ідеологію створення психологічної служби [3].

Значним внеском у світову психологічну науку періоду «відкритої психологічної кризи» була теорія О. О. Потебні, а також започаткована на її основі школа психології творчості (Д. М. Овсянико-Куликовський, Б. О. Телезін та ін.), в якій розглядалась ціла низка проблем: походження і специфіка творчості (як художньої, так і наукової), характеристика творчої особистості, теорія несвідомого і його вплив на процес творчості тощо. Роботи цієї школи вплинули на формування поглядів як психологів, так і культурологів і літературознавців початку XX століття [1].

У Харкові працював один із засновників вітчизняної психотерапії К. І. Платонов [14]. Ним та його послідовниками була розроблена ціла низка методів нав'ювання, гіпнозу та вербальної психотерапії, а також розпочато дослідження та застосування їх при лікуванні різних хвороб, як психічних, так і соматичних [19]. До речі, як метод психотерапії, у поєднанні з гіпнозом, використовувався і психоаналіз. Крім цього, були зроблені спроби його поєднання з лінгвістикою і філософією марксизму. у психотехнічних дослідженнях розроблялися проблеми профвідбору, теорії тестів, їх конструювання, обґрунтування та статистичної обробки.

Проводилась широкомасштабна робота з профорієнтації і профвідбору [17].

Нарешті, в Харкові були започатковані теоретичні та експериментальні дослідження, які стали фундаментом теорії діяльності, а група вчених, що їх проводила на чолі з О. М. Леонтєвим, увійшла в історію науки під назвою Харківської психологічної школи. До неї належав і видатний дослідник пам'яті, автор теорії мимовільної пам'яті П. І. Зінченко, засновник власної школи, що існує і в наш час [7; 16].

Період «відкритої психологічної кризи» зумовив розвиток практичної психології в Україні, В. Г. Панок наголошує на факті кризи, як етапу становлення сучасної практичної психології в Україні, у докторській дисертації «Теоретико-методологічні засади розвитку практичної психології в Україні», вчений, окреслюючи методологічну основу дослідження, схилився до думок представників періоду «відкритої психологічної кризи», а саме Б. Г. Ананьєва [1; 2], П. П. Блонського, Л. С. Виготського [5], Г. С. Костюка [9], О. М. Леонтєва, С. Д. Максименка [11], А. Маслоу, К. Роджерса, В. А. Роменця [15] тощо.

Важливі теоретичні орієнтири практичної психології містяться у роботах Г. С. Абрамової, О. Ф. Бондаренка, Л. Ф. Бурлачука, Ю. З. Гільбуха, І. В. Данилюка, О. В. Киричука, М. В. Костицького, С. Д. Максименка, В. А. Роменця, Ю. М. Швалба, Т. С. Яценко. І це далеко не весь перелік, що свідчить про потужну теоретико-методологічну базу становлення практичної психології, рушієм якої став період «відкритої психологічної кризи» [19].

За роки незалежності в Україні зросла потреба в пізнанні історії психологічної науки в різних регіонах країни. При цьому для створення цілісної картини розвитку вітчизняної психології важливо описати і ввести в науковий обіг невідомі факти з історії психології в кожному регіоні та зіставити їх із вже відомими, враховуючи роль відкритої психологічної кризи у становленні сучасної психологічної науки в Україні.

Актуальність цієї проблеми пов'язана з необхідністю уточнення багатьох фактів щодо наукового висвітлення історії розвитку української психології. Виникає потреба в більш повному переосмисленні періоду «відкритої психологічної кризи» та її ролі у становленні психологічних шкіл в Україні [15; 16].

Слід наголосити, що різні аспекти цієї проблеми були предметом дослідження таких українських вчених-психологів, як: Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Л. С. Виготський, А. М. Ждан, Г. С. Костюк, В. А. Роменець тощо. у наш час дослідження проблем становлення сучасної психологічної науки продовжуються в працях Л. Н. Акимової, І. В. Данилюка, М. С. Корольчука, П. П. Криворучка та ін [1; 2; 7; 8; 16].

Досліджуючи становлення вітчизняної психологічної науки з кінця XIX ст. (методологічної кризи) до 30-х рр. XX ст. (періоду «відкритої психологічної кризи»), зокрема в південноукраїнському регіоні, необхідно відзначити, що в різні часи уможливленого спрямування були професори Імператорського новоросійського університету, філософи Р. В. Ординський, А. І. Казанський, М. Я. Грот. Наукову позицію цих учених можна визначити як ідеалістичну. Їхня наукова діяльність не сприяла зародженню власних психологічних шкіл в Одесі [13].

На підставі історико-психологічного аналізу фактів становлення психології на півдні України та архівних матеріалів, цей етап представляли вчені природничо-наукового спрямування – І. М. Сеченов та М. М. Ланге. Консолідуючою ідеєю, навколо якої створювалася наукова школа І. М. Сеченова, виступила проблема теоретико-методологічного обґрунтування виділення психології в самостійну науку, в аспекті визначення предмета, методу і завдань наукової психології, перспективи її розвитку тощо [18].

Слід наголосити, що розвиток практичної психології в Україні має свою специфіку, яка обумовлена трьома причинами: 1) логікою розвитку науково-психологічної думки, як відображенням культурно-історичних і наукових традицій в українській науці в цілому; 2) особливостями історичного процесу і соціально-політичними чинниками, які обумовили весь уклад життя взагалі та розвиток наукових і науково-практичних досліджень у вітчизняній психології XX століття; 3) особливостями розвитку психологічної практики в цілому, і особливостями розвитку практичних психологічних служб зокрема [3].

Нині виникають і поширюються різноманітні форми надання психологічної допомоги людині. Все це об'єднується під назвою психологічна служба, яка вже має власні об'єкти застосування знань. Ми солідарні з Ф. Є. Василюком, який зазначає, що «психологічна служба для психології є тим, чим школа для педагогіки, церква для релігії, клініка для медицини»

Більше того, з появою самостійних психологічних служб принципово змінюється соціальна психологічна позиція. Психолог сам формулює цілі й цінності і має вже свою практику, а не «чужу», що належить іншим сферам. При цьому різко змінюється зв'язок психології і практики, зникає та межа, яка існувала між книжковою психологією і її застосуванням у практичних цілях і яка підтримувалась та «підсилювалась однобічністю зв'язку»: від теорії – до практики. Останнє в минулій радянській психології виражалось у конкретному принципі «втільнення», що не передбачав злиття в єдине психологічної практики і науки. Тому психологія не мала прямого вираження в практиці, а зали-

шалася здебільшого наукою, для якої практика була чимось зовнішнім. Крім того, відбувається зворотне: практика втілюється в психологію з тим, щоб, зрештою, бути основою специфічної теорії. А специфічність полягає в тому, що витoki теорії лежать у психологічній практиці і що будь-яке її положення реалізується практично [19, с. 67].

Психолог, обтяжений академічними установами, стикається із серйозними перешкодами в оволодінні психологічною практикою. Методичні здобутки академічної психології зорієнтовані на пізнання свідомих аспектів психіки, а проникнути в несвідоме допомагають методики, що передбачають лише «проекцію» в те несвідоме. При цьому дослідники покладають надію на одержуваний тест Роршаха, Розенцвейга та інших. Статистичний матеріал, який вони вважають достатнім для проникнення в несвідоме, і ключ до цього знаходять у відчужених від об'єкта інтерпретаціях. Психологічна практика не передбачає жорсткого алгоритму професійної поведінки психолога-спеціаліста: «техніка» його роботи значно динамічніша і лабільніша, ніж практичного психолога, що працює в академічному стилі [19, с. 68-69].

Таким чином, період «відкритої психологічної кризи» привів до досить широкого розвитку варіантів інтерпретації сутності і задач психологічного пізнання. Багато напрямків психології згодом змінили свої вихідні підстави, трансформувались у наукові теорії з префіксом нео – : неофрейдизм, необіхевіоризм тощо. у той же час, наприклад, гештальтпсихологія, ще один із важливих напрямків психологічної думки першої третини ХХ століття, що сформувався в рамках вивчення проблем мислення, згодом трансформувався в теорію особистості, зберігши і розширивши вихідні постулати.

У сучасній українській психологічній науці проблема наукових шкіл займає одне із провідних місць в історії, теорії та практиці. Водночас методологічні засади, які б характеризували наявність і специфіку наукових психологічних шкіл, недостатньо визначені з причини загострення «відкритої психологічної кризи» [16].

Слід зазначити, що становлення психологічної науки в Україні відбувалося поступово, починаючи з Харкова, далі Одеси, Києва та ін. Відповідно, необхідність у детальному дослідженні поглядів українських вчених на проблеми психіки є актуальним як ніколи. Сучасні психологічні школи та напрями в українських регіонах продовжують наукові традиції, започатковані психофізіологічною, експериментально-психологічною та теоретико-методологічною школами [17; 18].

Історія української психології вивчає й ті теорії, що були створені представниками інших культур, але реально функціонували у сфері української культури, були сприйняті нею і справили певний вплив на її розвиток. Історія психології – це дослідження ево-

люції психології, що детермінована трьома чинниками – історико-культурною ситуацією, особистістю вченого і логікою наукового пізнання [8].

Висновки і пропозиції. Отже, перед нами постає актуальне питання щодо дослідження історичного смислу періоду відкритої психологічної кризи як головного чинника становлення сучасного наукового (методологічного) апарату психологічної науки та практики.

Порушуючи методологічні аспекти розвитку практичної психології в Україні, В. Г. Панок виокремлює три періоди: 1) виникнення і бурхливий розвиток (кінець ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.), що припадає на період методологічної кризи. у цей період науково-практичні ідеї формуються як органічна частина загального розвитку світової психологічної науки і практики; 2) період паузи (30-ті рр. – 80-ті рр. ХХ ст.). Запровадження жорсткого ідеологічного контролю, фактична заборона психологічної практики. Попри усі заборони та ідеологічну дидактику у цей період поступово готується методологічна база для створення практичної психології та окремих її галузей (юридична психологія, психологія праці, авіаційна психологія, тощо.); 3) відродження, повернення до природної логіки розвитку (кінець ХХ ст. – по цей час). Поступове відновлення органічної взаємодії наукової і практичної психології.

Дослідження розвитку психологічних служб, особливо в Україні має велике значення, тому це питання перспективи подальших досліджень, які будуть реалізовані автором у подальших науково-методологічних пошуках.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. / Б. Г. Ананьев. – Л: Астрель, 1999. – 276 с. – (6). – (Академ-проєкт; 12).
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. / Б. Г. Ананьев. – Москва: Наука, 1995. – 211 с.
3. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; редкол.: В. І. Судаков [та ін.]. – К.: Логос, 2011 – Т.1: Спецпроект: «Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність» з нагоди 85-ї річниці від дня народження фундатора вітчизняної історико-психологічної науки В. А. Роменця. Методологічні проблеми психології. Психологія творчості. – С. 93-99; 163-170.
4. Волков Б. С. Методы исследования в психологии / Б. С. Волков, Н. В. Волкова. – Москва: Педагогическое общество России, 2003. – 208 с.
5. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выготский. – Санкт-Петербург: Наука, 1998. – 376 с.

6. Данилюк І. В. Історія психології в Україні: західні регіони (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01 «загальна психологія, історія психології.» / Данилюк І.В. – Київ. – 24 с.
7. Зинченко В. П. Теоретические проблемы психологии восприятия и задачи генетического исследования / В. П. Зинченко // Хрестоматия по психологии / В. П. Зинченко. – Москва: Научная книга, 2009. – С. 230–252.
8. Запорожец А. В. Избранные психологические труды / А. В. Запорожец. // 2-е дополненное. – 2006. – №2. – С. 33–95.
9. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – Москва: Акад.пед.наук, 2005. – 578 с.
10. Корольчук М.С. Історія психології: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, П. П. Криворучко – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 248 с.
11. Максименко С. Д. Загальна психологія / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – Київ: МАУП, 2010. – 428 с. – (2-е дополненное та перероблене).
12. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С. Д. Максименко. – Київ: Либідь, 2010. – 292 с. – (3-е доповнене). – (Академкнига; 8).
13. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Інституту психології Г. С. Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» / За ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Галич. Запоріж. // ЗНУ. – 2012. – С. 3–17.
14. Платонов К. К. О системе психологии // Вопросы психологии. – М., «Наука», 1972. – С. 10-43.
15. Роменець В. А. Історія психологія ХІХ – початку ХХ століття / В. А. Роменець. – Київ: Вища школа, 2005. – 613 с.
16. Татенко О. М. Практична психологія в Україні: історія і сучасність / О. М. Татенко // Психологія: Науково-методичний збірник. – Київ, 1993. – Вип. 40.
17. Тенденции развития психологической науки / Под ред. Б. Ф. Ломова, Л. И. Анцыферовой // Академ-проект. – 1999. – № 5. – С. 35–76.
18. Челпанов Г. И. Введение в экспериментальную психологию / Г. И. Челпанов. – Москва: Азбука-классика, 2008. – 389 с.
19. Ярошевский М.Г. Исторический путь развития психологии / М. Г. Ярошевский // Введение в психологию / Под общ. ред. А.В. Петровского. – М.: Академия, 1997. – С. 5-69.

Ларин Д. И. Анализ предпосылок возникновения психологической службы в Украине

Возникновение психологической службы в Украине имеет исторические предпосылки, которые непосредственно связаны с периодом «открытого психологического кризиса». Автор делает попытку с помощью историко-критического анализа раскрыть основные движущие силы развития идей психологов, которые легли в основу создания психологической службы. Автором осуществлен анализ современного состояния деятельности психологической службы за годы независимости Украины.

Ключевые слова: историко-критический анализ, развитие, предпосылки, движущие силы, психологическая служба.

Larin D. I. Analysis of the preconditions for the emergence of psychological service in Ukraine

The emergence of a psychological service in Ukraine has historical preconditions that are directly related to the period of «open psychological crisis». The author makes an attempt by means of historical and critical analysis to reveal the main driving forces of the development of ideas of psychologists, which formed the basis for the creation of a psychological service. The author analyzes the current state of the psychological service during the years of Ukraine's independence.

Key words: historical-critical analysis, development, preconditions, driving forces, psychological service.